

Нікіточкіна І. В.,

Буковинський державний фінансово-економічний університет, м. Чернівці

СЕМАНТИКО-КАТЕГОРІАЛЬНА РОЗБІЖНІСТЬ ТЕРМІНІВ «СМИСЛ», «ЗНАЧЕННЯ», «ПОНЯТТЯ» І «КОНЦЕПТ»

У статті розглянуто сферу вживання термінів «смысл», «значение», «понятие», «концепт» і виявлено їх комунікативні відмінності. Детально досліджуються розбіжності філологічної інтерпретації когнітивного термінологічного апарату. Внаслідок порівняльного аналізу існуючих робіт з даної проблематики встановлено критерії семантичного розмежування вищезгаданих термінів у мовознавчій парадигмі.

Ключові слова: значення, концептосфера, концепт, ментальний, поняття, смисл.

В статье рассматривается сфера употребления терминов «смысл», «значение», «понятие», «концепт» и определяются их коммуникативные различия. Детально исследуются различия филологической интерпретации когнитивного терминологического аппарата. В результате сравнительного анализа существующих работ по данной проблематике устанавливаются критерии семантического разграничения вышеупомянутых терминов в языковедческой парадигме.

Ключевые слова: значение, концептосфера, концепт, ментальный, понятие, смысл.

The article looks at the sphere of usage of the terms «sense», «meaning», «notion» and «concept» and reveals their communicative differences. Various philological interpretations of cognitive term apparatus are studied in detail. The contrastive analysis of the existing works on the problem under study results in working out semantic differentiation criteria of the above-mentioned terms within linguistic paradigm.

Key words: cognitive linguistics, concept, linguocultural, meaning, mental, notion, semantics, sense, term.

На сучасному етапі розвитку антропоцентричної лінгвістики її провідним напрямом є когнітивний підхід, тому адекватне застосування концептуального та категоріального апарату набуває особливого значення.

Когнітивістика представлена декількома поширеними напрямками, кожен з яких відрізняється власними установками, сферою та особливими процедурами аналізу. Різноманіття теоретичних конструктів і термінології, що застосовуються у рамках когнітивної лінгвістики, широкий спектр мовних явищ, які перебувають у полі зору дослідників, активне використання знань, які стосуються інших дисциплін, оригінальність авторських підходів до аналізу матеріалу – все це ускладнює встановлення загальної теоретичної платформи когнітивної лінгвістики. Формування нової парадигми у мовознавстві вимагає не тільки розробки нового інструментарію та категоріального апарату досліджень, а й суттєвих змін у системі поглядів на мову, яка сьогодні не може розглядатися незалежно від людини.

У мовознавчій літературі за останні десятиліття з'явилася значна кількість публікацій з актуальної проблеми когнітивної лінгвістики (Ch. Fillmore 1977; R. W. Langacker 1987; G. Lakoff 1987; O. C. Кубрякова 1994; В. З. Дем'янков 1994; М. М. Болдирев 1994; П. Б. Паршин 1996; Р. М. Фрумкіна 2001; З. Д. Попова, Й. А. Стернін 2002; С. Г. Воркачов 2002; С. А. Жаботинська 2004; І. С. Шевченко 2006; В. Б. Касевич 2008; Приходько А. М. 2008; В. І. Писаренко 2008), де можна знайти різні точки зору та визначення тих самих термінів і понять Проблема розмежування термінів у лінгвістиці привертає все більше уваги, оскільки до цього часу багато дослідників не розрізняють їх категоріальний смисл.

Термін – це лексична одиниця певної мови спеціального спрямування, яка позначає загальне (конкретне або абстрактне) поняття теорії визначеної галузі знань або діяльності [12, с. 31-32]. Опис термінів передбачає виявлення та упорядкування відповідної системи і визначення кожної складової, що входить в систему. Згідно з законами формальної логіки жодна наукова аргументація неможлива без точного визначення понять, якими оперують співрозмовники [4, с. 105]. Найбільш поширеним і водночас дискусійним у сучасному мовознавстві є поняття «концепт». Попри частотність використання, концепт, як відомо, не має в лінгвістиці єдиної інтерпретації. Широко вживаючи позначення «концепт», мовознавці іноді мають на увазі зовсім різні речі.

У той самий час для наукових пошуків необхідне однозначне розуміння термінів та їх вживання. Плутанина при використанні термінів у лінгвістиці пов'язана з індивідуальною інтерпретацією їх різними авторами та відсутністю їх єдиного розуміння у мовознавстві. Визначити певне поняття означає перелічити його ознаки. Проте, це може виявитися складним завданням, оскільки кількість ознак поняття може бути дуже великою, тому вказати навіть більшість з них буде неможливо [21, с. 20].

Отже, **актуальність** даної роботи впливає з об'єктивної необхідності диференціювання термінів «смысл», «значение», «понятие» і «концепт» для подальшого адекватного оперування ними у науковому дослідженні.

Метою статті є уточнення та визначення термінів «смысл», «значение», «понятие» і «концепт» та їх розмежування для однозначного розуміння у лінгвістичних дослідженнях.

Таким чином, **об'єктом** дослідження виступає сфера вживання і розуміння у мовознавстві термінів «смысл», «значение», «понятие» та «концепт». **Предметом** – категоріальні відмінності вищезгаданих термінів у сучасній лінгвістиці.

Безпосередня мета дослідження, його предмет і об'єкт визначили **завдання**, які включають:

- критичний аналіз існуючих робіт з даної проблематики;
- порівняльний аналіз вживання у лінгвістиці термінів «смысл», «значение», «понятие» і «концепт» різними дослідниками;
- виявлення комунікативних відмінностей у розумінні досліджуваних термінів;

– розробка критеріїв семантичного розмежування вказаних термінів у їх філологічній інтерпретації.

Для вироблення робочого інструментарію оперування термінами «смысл», «значення», «поняття», «концепт» розглянемо їх розуміння у сучасному мовознавстві. У відповідності з гегелівськими законами діалектики вивчення будь-якого явища повинно відбуватися від простого до складного [3], тому розглянемо досліджувані терміни саме у такому порядку: «смысл», «значення», «поняття», «концепт».

В. В. Красних зазначає, що *смысл* є відображенням фрагменту дійсності у свідомості через призму того місця, яке даний фрагмент дійсності посідає у діяльності даного суб'єкту. Смысл завжди є смыслом чогось, оскільки не буває «чистого» смыслу [9, с. 35]. З іншого боку, стверджується, що «...смысл – це прояв значення у мовленні (тобто на синтагматичній осі), що має парадигматико-словникове та текстове вираження» [11, с. 23].

У одній зі своїх статей Ф. Г. Самігуліна пише, що смысл не дискретний, тому його розуміння симультанне, хоча пред'являється він розчленовано і конструється при сприйнятті із послідовно представленого ряду значень. Крім того, смысл знаку завжди масштабніше загальноприйнятого значення знаку, оскільки значення слова передає тільки декілька основних концептуальних ознак, суттєвих для повідомлення у конкретному комунікативному акті [17, с. 46-50].

Ще у роботах Л. С. Виготського знаходимо розрізнення між «значенням» як загальноприйнятою системою асоціацій, пов'язаних зі словом, і «смыслом» як індивідуальним змістом слова, пов'язаним з особистим суб'єктивним досвідом і конкретною ситуацією спілкування. Автор вважає, що смысл – це одиниця плану мислення і співвідноситься з думкою. Значення стосується плану мови і є одиницею мовної системи [17, с. 46-50]. «Смысл» не міститься потенційно у «значенні» і не може виникнути у свідомості із «значення»: він породжується не «значенням», а життям.

На думку О. О. Селіванової, значення є «психоментальним фрагментом колективної етносвідомості», що конвенційно закріплені за певною мовною формою й завдяки чому існує в індивідуальній свідомості в різних способах застосування. На думку дослідниці, термін до сьогодні не отримав сталої дефініції через розмитість межі між «значенням» і «смыслом» [18, с. 169].

Отже, значення є відображенням дійсності, закріплені за мовним знаком. За О. М. Леонтьєвим, це те, що відкривається у предметі або явищі об'єктивно, в системі об'єктивних зв'язків, взаємодії предмету з іншими предметами. Завдяки тому, що значення позначене знаком, воно набуває стійкості і входить в суспільну свідомість; у значеннях представлена перетворена і згорнута в матерії мови ідеальна форма існування предметного світу, його властивостей, зв'язків і відносин, розкритих суспільною практикою [20]. В. В. Красних розглядає значення як форму, в якій окрема людина оволодіває узагальненим і відображеним людським досвідом [9, с. 34].

Значення слова можна визначити як конвенційні, умовні знання (про сукупність мовних та позамовних ситуацій, предметів та відношень між ними), що ґрунтуються на процесі відображення оточуючої дійсності у процесі комунікації [11, с. 10].

Наведені точки зору науковців не дають конкретного уявлення про категоріальне розуміння і смыслове розмежування термінів «смысл» і «значення». Виходячи з дефініцій наведених у «Словнику-довіднику лінгвістичних термінів» Розенталь Д. С., Теленкової М. А., а також керуючись законом логіки про необхідність розмежування понять, у своїй роботі розуміємо під «смыслом» слова значення, яке слово отримує у конкретній мовній ситуації; а під «значенням» слова – смысл, що міститься у слові, пов'язаний з поняттям як відображенням у свідомості предметів та явищ об'єктивного світу.

«Значення» слова і «поняття», яке воно передає, взаємопов'язані, але не є тим самим. Поняття у слова завжди одне, а значень може бути декілька. Поняття є об'єктивним відображенням оточуючої дійсності, а значення може включати суб'єктивну оцінку або емоційно-експресивне забарвлення. Так, «смысл» на філософському рівні можна розглядати як конкретне, а «значення» – як загальне. Таким чином, можемо зробити висновок, що смысл є величиною більш конкретною, а значення, навпаки, – узагальненою. Інакше кажучи, значення є одиницею семантичного простору мови, елементом упорядкованої сукупності, системи смислів конкретної мови.

Далі розглянемо, як *смысл*, *значення* і *поняття* корелюють у термінологічному сенсі.

М. П. Кочерган пов'язує *поняття* з відтворенням денотативного значення слова (когнітивний зміст), чим підкреслює універсальність поняття [8, с. 17]. Іншими словами: «поняття є розумовим явищем, пов'язаним із раціональним знанням» [2, с. 16]. За визначенням Ю. С. Степанова, поняття – це думка, яка відображає в узагальненій формі предмети і явища дійсності за допомогою фіксації їх властивостей і відносин. Останні виступають у понятті як загальні та специфічні ознаки, співвіднесені з класами предметів і явищ [22, с. 383-384]. Отже, *поняття* – це ще вищий рівень мисленнєвого узагальнення картини світу на побутовому рівні спілкування. Загалом, поняття – це ментальний образ предмета або явища дійсності, створений шляхом віддзеркалення їх властивостей у свідомості людини.

«Поняття» є наближенням до «концепту». За визначенням О. О. Селіванової, концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінаційною одиницею. Концепти зароджуються у процесі пізнавальної діяльності, відображають й узагальнюють досвід людини й інтеріоризовану її свідомість дійсність, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи. Слово є засобом доступу до концептуального знання, однак воно може представляти різні концепти, тому мова є доволі компактним засобом концептуалізації [18, с. 256].

Під базовим терміном «концепт» у когнітивній лінгвістиці, на думку С. А. Жаботинської, слід розуміти «будь-яку оперативну одиницю мислення, яка може передбачати або не передбачати наявність чіткої логічної форми» [5, с. 34].

У свою чергу, С. Г. Воркачов описує термін «концепт» як «зонтиковий» – він «вкриває» предметні області декількох наукових галузей: перш за все, когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, які розглядають проблеми мислення і пізнання, зберігання та переробки інформації [1, с. 8].

На думку О. С. Кубрякової, «концепт» є терміном, який пояснює одиниці ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості у тій інформаційній структурі, що відображає знання і досвід людини; це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної у людській психіці. Термін «концепт» відповідає уявленню про ті смисли, якими людина оперує у процесі мислення, і які відображають зміст досвіду і знання, результатів усієї людської діяльності, процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання. Авторка вважає, що концепти виникають у процесі побудови інформації про об'єкти та їх властивості, при чому ця інформація може включати в себе як дані про об'єктивний стан справ у світі, так і дані про уявні світи і можливий стан справ у них [10, с. 90].

В. А. Маслова розглядає концепт як семантичне утворення, яке вирізняється лінгвокультурною специфікою і певним чином характеризує носіїв конкретної етнокультури. Відображаючи етнічне світобачення, концепт маркує етнічну мовну картину світу. Концепт виникає не безпосередньо із значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з народним та особистим досвідом людини [13, с. 47].

Концепт є уявленням про фрагмент світу. Таке уявлення формується загальнонаціональними ознаками, що доповнюються ознаками індивідуального досвіду і особистої уяви. Концепт – це національний образ, ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядають способи реалізації концептів у функціональному аспекті [7, с. 16].

На думку В. І. Карасика, концепт – це фрагмент життєвого досвіду людини. Повторюючись ці фрагменти фіксуються у пам'яті, а якщо вони важливі для індивіда, то є неминуче пов'язаними з переживаннями, що сприяє фіксації відповідного досвіду і рефлексивній діяльності відносно нього [6, с. 33].

З. Д. Попова та Й. А. Стернін вказують на наявність значної кількості робіт, яких об'єднує фактичне ототожнення понять «концепт» і «значення слова»: традиційний аналіз семантики слова називають при цьому аналізом концепту, а семантичне дослідження – когнітивним. Наприклад, В. Я. Миркін в одній зі своїх статей про види значення слів зазначає: «Концепт, закріплений за певним словом, є (лексичним) значенням слова» [14, с. 102]. Мовознавцям таке ототожнення видається недоречним, оскільки просто відображає тенденцію до модного використання термінів «концепт» і «когнітивний» [15, с. 17]. Концепти – це посередники між словами і екстралінгвістичною дійсністю, і значення слова не може бути зведено виключно до концептів, що його формують [23, с. 395-396].

Концепт – це одиниця мислення, а значення – одиниця семантичного простору мови. Концепт і значення рівною мірою – явища когнітивної природи. Значення є частиною концепту як розумової одиниці, закріпленою мовним знаком з метою комунікації [7, с. 8].

Й. А. Стернін наголошує, що концепт – це одиниця концептосфери, тобто упорядкованої сукупності одиниць мислення народу. Концепт охоплює всі ментальні ознаки певного явища, які відображені свідомістю народу на даному етапі його розвитку. Концепт забезпечує осмислення свідомістю дійсності [20].

На відміну від понять, концепти не тільки мисляться, вони переживаються. Таким чином, можна прийти до висновку, що «поняття» і «концепт» мають співвідноситися між собою за допомогою гіпо-гіперонімічного зв'язку і в асиметричний спосіб: основою концепту є поняття, але основою поняття не є концепт. Вищесказане наводить на думку про те, що концепт має бути етноспецифічно забарвленим поняттям з певною етнопсихологічною надбудовою. Концепт – не поняття, а сутність поняття, явлене у своїх змістових формах – в образі, у понятті, у символі.

У математичній логіці терміном «концепт» називають лише зміст поняття, таким чином, «концепт» стає синонімічним терміну «смысл». Тоді як «значення» стає синонімічним терміну «об'єм поняття». Простіше кажучи, «значення слова» – це той предмет або предмети, відносно яких це слово правильно, згідно норм даної мови може бути застосоване, а «концепт» – це сенс слова [19, с. 50].

Розділяючи терміни «концепт», «значення» і «поняття», варто наголосити, що термін «значення» відходить на периферію лінгвістичних досліджень, уступаючи місце – «концепту». Порівняно з концептами поняття мають більш просту структуру, в якій переважає змістова складова і присутні не всі компоненти, представлені у структурі концепту [13, с. 37-38].

Погоджуючись з тим, що «концепт – це і ментальний генотип, і атом генної пам'яті, і архетип, і першообраз» [16, с. 54-55], вважаємо, що це ментальне узагальнення на ще вищому рівні свідомості. Це продукт усвідомлених і неусвідомлених асоціацій, емоцій, симпатій та антипатій, а іноді і їхнього зіткнення. Концепт є основним осередком культури в ментальному світі людини [19, с. 46].

Грунтуючись на вищезгаданих точках зору стосовно природи концепту, а також на порівняльному аналізі змісту термінів «смысл», «значення», «поняття» і «концепт», у даній роботі визначаємо «концепт» як лінгвокультурний фрагмент ментального відображення дійсності, що поєднує в собі поняття конкретної національної спільноти людей у певний період часу.

Отже, кожне національне суспільство, взяте на певному етапі свого історично розвитку, володіє певним концептуальним апаратом, складові якого конкретизуються у певних термінах, що мають визначені характеристики. Термінологічний апарат є основоположним у будь-якій галузі знань, оскільки тільки з його допомогою можна досягнути взаєморозуміння між спеціалістами.

Розроблений у нашій роботі термінологічний апарат допоможе, на нашу думку, уникнути неоднозначного розуміння базових термінів «смысл», «значення», «поняття» і «концепт» при їх вживанні у лінгвістичних дослідженнях.

Література:

1. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели) / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.
2. Воркачев С. Г. СЧАСТЬЕ как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://philosophy.allru.net/perv211.html>
4. Гринев-Гриневиц С. В. Введение в терминографию: Как просто и легко составить словарь: Учебное пособие / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 224 с.
5. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 1997. Вип. 2. – С. 31-52.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
7. Карасик В. И., Стернин И. А. Антология концептов / В. И. Карасик, И. А. Стернин. Том 1. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 352 с.
8. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 12-22.
9. Красных В. В. Свой среди чужих: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК Гнозис, 2003. – 375 с.
10. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 197 с.
11. Левицький В. В. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу: Навчальний посібник / В. В. Левицький, О. Д. Огуй, С. В. Кійко, Ю. Є. Кійко. – Чернівці : Рута, 2000. – 136 с.
12. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
13. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта, 2011. – 296 с.
14. Мыркин В. Я. Чувственно-иконическое значение слова // Филологические науки. – 2005. – №5. – С. 102-107.
15. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : Восток-Запад, 2007. – 314 с.
16. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
17. Самигулина Ф. Г. Концептуальная картина мира и специфика ее формирования / Ф. Г. Самигулина // Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. – 2010. – Вып. 2. – С. 46-50.
18. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
19. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : «Языки русской культуры», 1997. – 838 с.
20. Стернин И. А. Концепт и значение / И. А. Стернин. – [Электронный ресурс], 2007. – Режим доступа : http://sternin.adeptis.ru/articles2_rus.html#a
21. Челпанов Г. И. Учебник логики / Г. И. Челпанов. – М. : Либроком, 2009. – 264 с.
22. Ярцева В. Н. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / В. Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
23. Cruse D. A. Prototype theory and lexical semantics / D. A. Cruse // Meanings and Prototypes (edit. by Tzohadzidis S. L.). – London : Routledge, 1990. – P. 395-396.